

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЯВУ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

За досить обмежений час, протягом якого проблема емоційної зрілості привертає увагу спеціалістів, вже визначено сутність цього феномена (О.Я.Чебикін, І.Г.Павлова, А. Ребер, Є.А.Чудіна та ін.), вивчені ознаки його прояву (П.Фресс, Я.Рейковський та ін.), способи формування (Т.П.Рєпнова, І.В.Сергєєва) та шляхи корекції (К.Е.FitzMaugice).

Водночас, окреслені дослідження проводяться переважно з підлітками, юнаками та дорослими людьми. Щодо дітей молодшого шкільного віку, досліджено лише особливості розвитку окремих складових емоційної зрілості, тобто, емпатії, саморегуляції, зовнішнього виразу емоцій у поведінці (Г.М.Бреслав, З.В. Денисова, А.Г.Закаблук, В.К.Котило, С.О. Ладивир та ін.).

Разом з тим, у роботах, присвячених проблемі шкільної зрілості дітей цього віку (А.Маурер, В.Бутуханов, Дж.Йонгеріус, J.Gross, L.Carstensen та ін.), підкреслюється важливість емоційної зрілості, як умови успішної адаптації дитини до школи.

Тому метою нашого дослідження стало вивчення стану сформованості емоційної зрілості молодших школярів.

Узагальнення досліджень щодо розвитку емоційної сфери у молодшому шкільному віці [1, 3, 4, 6, 9 та ін.] показало, що дітей цього віку характеризують безпосередність і відкритість переживань; певна емоційна нестійкість, часта зміна настрою; погана усвідомлюваність, неточне розуміння власних почуттів та почуттів інших людей тощо. Водночас дітей молодшого шкільного віку відрізняє від дошкільників ряд певних вікових досягнень у розвитку емоційної сфери, які виражаються у

певному розширенні кола емоціогенних об'єктів, до складу яких увійшли успіхи в навчанні і оцінка цих успіхів вчителем, однокласниками, батьками; збагаченні якісної палітри переживань, зміні їх змісту, включенні до нього таких, що мають соціальний характер, розвитку «випереджаючої» емоційної корекції, здатності відривати експресивні засоби від переживань; збільшенні здатності розуміти власні емоції та емоції інших людей, перехід від імпульсної до довільної форми емоційної регуляції поведінки. Емоційні прояви молодшого школяра вже більш схожі на емоційне життя дорослого, тому не викликає здивування те, що у дослідженнях фахівців саме до молодшого шкільного віку вперше застосовується поняття емоційної зрілості особистості [2;5]

Зазначимо, що емоційна зрілість розуміється нами [7] як така інтегративна якість особистості, що характеризує ступінь розвиненості емоційної сфери на рівні адекватності емоційного реагування в певних соціокультурних умовах. Базуючись саме на цих представленнях нами був здійснений пошук найбільш адекватного розуміння того, як саме проявляється емоційна зрілість у молодшому шкільному віці.

Узагальнення досліджень [1; 2; 4; 5 та ін.], показало, що ознаками прояву емоційної зрілості молодших школярів можуть вважатися такі психологічні новотвори в емоційній сфері, які з'являються у дитини цього віку, та забезпечують їм адекватність емоційного реагування в умовах учбової діяльності, спілкування з учителем, однолітками та батьками. До останніх можна віднести гармонійність рухів, жестів, міміки, виразність мовлення; уміння адекватно оцінювати

певну ситуацію, емоціогенну або нейтральну; уміння розуміти власні переживання; здатність зрозуміти настрій оточуючих; здатність співпереживати друзям, дорослим, героям дитячих казок та мультфільмів; прагнення надати допомогу; уміння стримувати власні емоційні реакції; уміння організувати власну діяльність; здатність тривалий час виконувати не дуже цікаве завдання; уміння мобілізувати сили в певний момент; легкість довільного переключення з одного настрою на інший; здатність використовувати емоції в спілкуванні; відсутність боязкості, збентеження під час спілкування з вчителем, однолітками, дорослими.

Спираючись на такі представлення нами було проведено емпіричне вивчення особливостей прояву емоційної зрілості у дітей молодшого шкільного віку. Для його проведення нами був адаптований для молодшого віку опитувальник „Діагностика емоційної зрілості особистості” О.Я. Чебикіна [8]. Сутність адаптації полягала у тому, що при збереженні загальної кількості питань, спрямованих на кожну з шкал опитувальника деякі з них були замінені на такі, що відповідають нашим уявленням про ознаки прояву емоційної зрілості у молодшому шкільному віці. Крім того, всі питання переформульовані таким чином, що вимагають відповідей дорослих (батьків або вчителів) про прояв тих або інших ознак у певної дитини.

В остаточному варіанті методика „Діагностика емоційної зрілості особистості (дитячий варіант)”, розроблена для батьків або вчителів, яким пропонується відповісти на 42 питання щодо особливостей поведінки дитини. Всі пункти опитувальника розподілені на три основні шкали, кожна з яких, в свою чергу, поділяється на дві підшкали, і дозволяє оцінити емоційну зрілість за такими

показниками: експресивність (Ек) – багатство мимовільного виразу емоцій (ІЕк), здатність довільно виражати бажані емоції (ЕЕк); саморегуляція (С) - вміння управляти своїми емоціями, стримувати небажані на даний момент та викликати бажані, регулюючи таким чином як свою поведінку (ІС), так і поведінку інших людей (ЕС); емпатія (Ем) - здатність розуміти емоційний стан оточуючих (ІЕм), та адекватно використовувати ці уміння у взаємодії з людьми (ЕЕм). Інтегративний параметр емоційної зрілості визначається як сума балів трьох основних шкал. Крім того, в опитувальник включено додаткову шкалу, що спрямована на з'ясування ширості відповідей.

У процесі апробації дитячого варіанта опитувальника отримані дані про його надійність, дискримінативність та валідність. Відомості про надійність за внутрішньою узгодженістю перевірялась за допомогою обчислення α -коефіцієнту Кронбаха на вибірці 276 дітей молодшого шкільного віку (6-10 років). Результати такої перевірки показали, що значення коефіцієнта α для показників методики коливаються від помірних до високих. Найбільш надійними виявляються відомості за показниками „Ек” ($\alpha = 0,82$) та „Ем” ($\alpha = 0,87$), найнижчий рівень надійності - за показником „ІС” ($\alpha = 0,66$). Отримані результати за методикою загалом дозволяють говорити про її задовільну внутрішню надійність ($\alpha = 0,74$).

Застосування методу паралельного тестування на вибірці 68 осіб у віці 7-9 років, який полягав у одночасному заповненні опитувальника одним з батьків та вчителем дитини, показало, що значення коефіцієнта добутку моментів Пірсона (r) для всіх показників виявилось не нижче, ніж на достатньому рівні вірогідності ($p < 0,05$). За такими показниками як

„Ек”, „С”, „Ем” та „ЕЗ” достовірність зв’язку висока ($p < 0,01$).

Дискримінативність дитячого варіанта опитувальника обчислювалась за допомогою коефіцієнта δ Фергюсона на той самій вибірці випробуваних. Результати такої перевірки продемонстрували достатню здатність методики розрізняти випробуваних за різним проявом емоційної зрілості, оскільки $\delta = 0,58$.

Перевірка валідності нового варіанта опитувальника проводилась за визначенням ступеню відповідності результатів даного опитувальника результатам проведення оригінального варіанту методики О.Я.Чебикіна. Для цього обидві методики проводилися на вибірці дітей 11 років (86 п’ятикласників), де первинний варіант опитувальника заповнювали самі діти, а адаптований нами варіант – їхні батьки. Обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона за відповідними показниками та методикою загалом, показало, що за окремими шкалами його значення коливається від 0,58 до 0,94, а за методикою загалом – $r = 0,72$, що дозволило встановити достатню валідність дитячого варіанту методики відповідно до вихідного варіанту.

Отже, наведені відомості про достатню надійність, дискримінативність та валідність опитувальника «Діагностики емоційної зрілості особистості (дитячий варіант)» дозволили визначити його як психодіагностичний інструмент, найбільш адекватний меті нашого дослідження. За його допомогою нами було вивчено прояв емоційної зрілості 170 випробуваних молодшого шкільного віку (6-10 років).

Результати емпіричного дослідження показали, що діти цього віку загалом мають достатній рівень емоційної зрілості. Однак певний відсоток молодших школярів (5%) відрізняються недостатньою для свого

віку адекватність емоційного реагування.

Для з’ясування, чи відбуваються зміни у становленні емоційної зрілості протягом молодшого шкільного віку, нами було проведено порівняння досліджуваних вікових груп за виразністю показників емоційної зрілості (див. рис.1.).

Середні дані, представлені на рисунку, показують, що у дітей 6, 8 та 9 років рівень емоційної зрілості є майже однаковим. У віці 7 та 10 років значення інтегративного параметра емоційної зрілості дещо знижується. Для визначення, чи є таке зниження достовірним ми застосували метод статистичної перевірки за t-критерієм Стьюдента, який показав, що суттєвих змін у виразності показника «ЕЗ» протягом молодшого шкільного віку не відбувається.

Водночас, за результатами порівняння виразності основних складових емоційної зрілості у віковій перспективі, було встановлено, що певні відмінності між дітьми різних вікових груп існують (див. рис. 2.).

Як зображено на рисунку, середні значення у всіх групах по показникам емоційної зрілості знаходяться у межах середнього рівня.

Докладніше розглядаючи відмінності у середній виразності показника «Ек», можна побачити, що у групах дітей 6, 7 та 8 років вона майже однакова. Водночас, у дітей 9 та 10 років середні оцінки за показником емоційної експресивності перевищують такі у попередніх групах. Навпаки, за показником, що визначає рівень емпатії («Ем»), з віком відбувається поступове зниження оцінок. Щодо показника емоційної саморегуляції («С»), виразність його знижується у віці 7 років, а потім знов зростає у 8 років. Однак, статистична перевірка значимості виявлених відмінностей показала, що статистично достовірними виявилися лише

відмінності між групами дітей 6 та 7 років у виразності показника емпатії, де $t = 2,01$, $p < 0,05$. Такі відомості можуть свідчити про те, що в дітей 7

років рівень емпатії суттєво знижується. Інші відмінності є несуттєвими, тобто можуть вважатися випадковими.

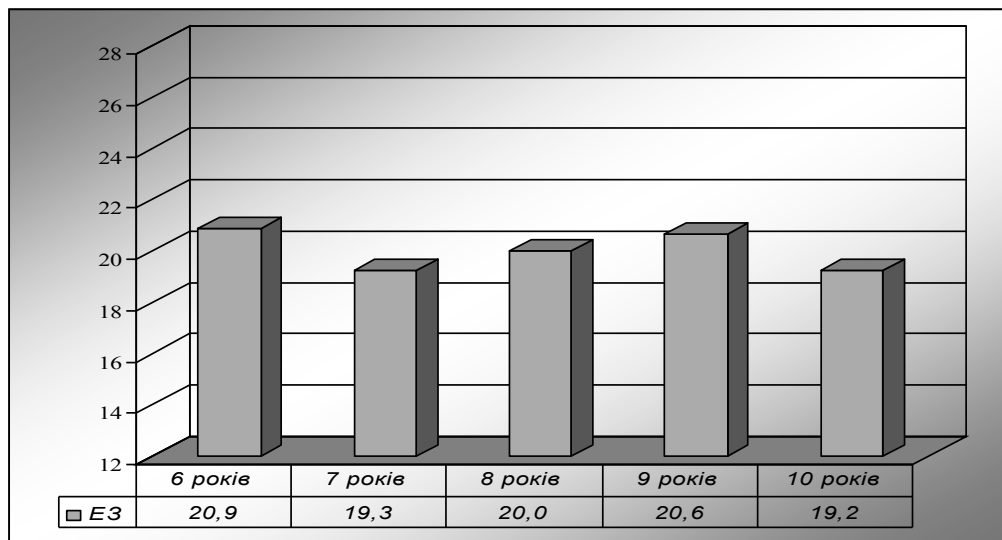

Рис.1. Виразність показника емоційної зрілості в дітей 6-10 років

Більш докладний аналіз середніх значень досліджуваних показників на рівні окремих ознак особистісного та міжособистісного рівнів прояву емоційної експресивності, емоційної саморегуляції та емпатії також показав їхню розбіжність у дітей різного віку (див. рис. 3.)

Зображене на ілюстрації демонструє, що коливання показника «ІЕк», який вказує на багатство мимовільного виразу емоцій у дітей, протягом всього молодшого шкільного віку відбувається у межах середнього рівня виразності (3,4 – 4 бала), й лише наприкінці його, у 10 років, знижується до 2,8 бала.

Напроти, виразність показника «ЕЕк» (здатність доволно виражати бажані емоції), протягом цього періоду не досягає границі середнього рівня (2,2 – 2,6 бала), а у віці 10 років зростає до 3,6 бала. Отже, зміст

емоційної експресивності протягом молодшого шкільного віку змінюється. Щодо окремих ознак показника емоційної саморегуляції, їх зміни проходять синхронно, а саме у період від 6 до 7 років середні значення обох показників знижуються, від 7 до 8 років – вони зростають, потім з 8 до 10 років – знов знижуються. Виразність особистісного рівня прояву емпатії (показник «Іем») змінюється таким чином: протягом перших трьох років здатність розуміти емоційний стан оточуючих знижується, потім з 8 до 9 років зростає, та знов знижується до 10 років. Середні значення показника «ЕЕм», що характеризує вміння використовувати емпатійні здібності у спілкуванні з довозлишніми, незначно коливаються протягом всього молодшого шкільного віку від 3,6 до 3 балів.

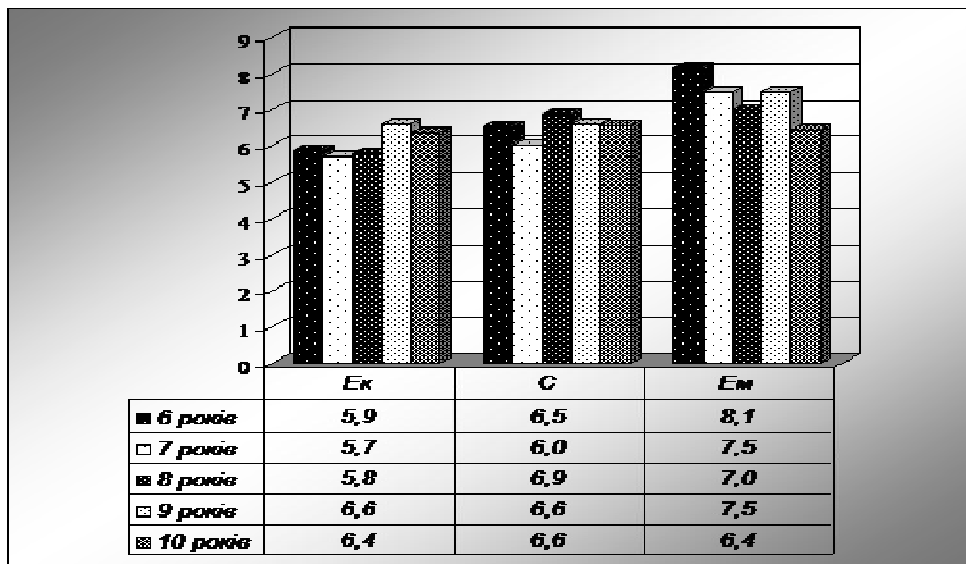

Рис.2. Виразність емоційної експресивності, емоційної саморегуляції та емпатії в дітей 6-10 років

Статистична перевірка показала, що деякі з указаних відмінностей мають достатній рівень. Так, суттєвими виявились відмінності за показником «ІЕМ», що зафіксовані між дітьми 7 та 8 років, де середнє значення знижується на 0,8 бала ($t=2,04$), а також між дітьми 9 та 10 років, де середнє значення теж знижується на 0,8 бала ($t=2,15$). Ці дані свідчать про значне зниження протягом молодшого шкільного віку здатності розуміти емоційний стан довколишніх, співчувати та співпереживати їм. Крім того, значними можуть вважатися відмінності між дітьми 9 та 10 років за показником «ІЕк», де середнє

значення знижується на 1,2 бала ($t=2,09$), а також за показником «ЕЕк», де середнє значення зростає на 1 бал ($t=2,02$). Такі відомості вказують на те, що наприкінці молодшого шкільного віку відбуваються суттєві зміни у здатності дітей до володіння експресивними засобами виразу емоцій. Тобто, якщо на початку молодшого шкільного віку експресія дітей носить мимовільний характер, то наприкінці цього періоду діти оволодівають засобами довільного виразу бажаних емоцій. Водночас зменшується частота та багатство мимовільного виразу за рахунок придушення недоречних але природних емоційних проявів.

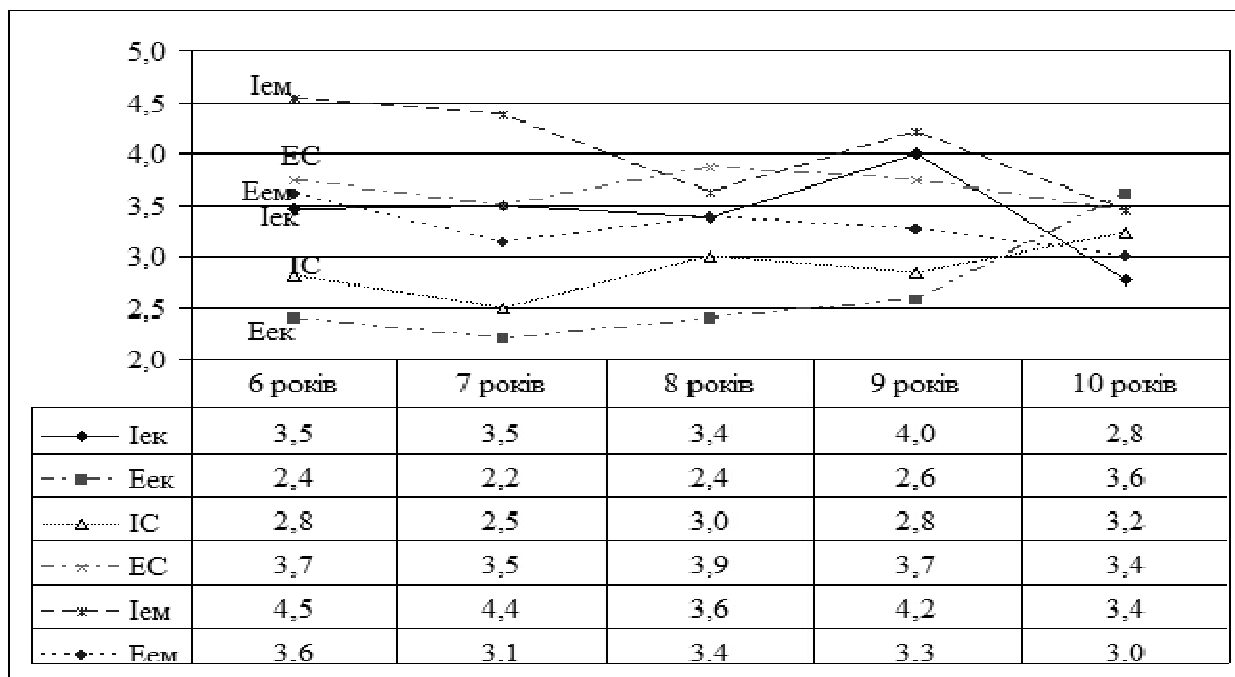

Рис. 3. Виразність окремих ознак емоційної експресивності, емоційної саморегуляції та емпатії в дітей 6-10 років

Підводячи підсумки проведеному дослідженню, можна зробити такі висновки:

1. Діти молодшого шкільного віку загалом мають достатній рівень сформованості емоційних якостей особистості, що забезпечують емоційну зрілість у цей період їхнього життя. Водночас, серед них зустрічаються й такі, що відрізняються недостатньою для свого віку адекватністю емоційного реагування, насамперед за рахунок невміння доволно виражати бажані емоції, стримувати недоречні у певній ситуації емоційні прояви, а також слабкої здатності використовувати емпатійні здібності у спілкуванні.

2. Визначено відмінності у прояві показників, що характеризують емпатію, між дітьми 6 та 7 років за загальним показником «емпатія», між дітьми 7 та 8 років, а також 9 та 10 років за показником «інтроемпатії», які свідчать про зниження рівня емпатії протягом молодшого шкільного віку, насамперед за рахунок послаблення здатності розуміти емоції інших людей, співчувати їм та співпереживати.

3. Встановлено при порівнянні груп дітей 9 та 10 років, що зміст емоційної експресивності наприкінці молодшого шкільного віку змінюється: біднішає мимовільний вираз емоцій у дітей, а здатність доволно виражати бажані емоції зростає.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения. – М.: Педагогика, 1990. – 140 с.

2. Бутуханов В. Чтобы школа не стала врагом...//Аргументы и факты в Восточной Сибири. - 2001. - № 34.

3. Закаблук А.Г. Возрастные особенности прогнозирования

школьниками своих эмоциональных состояний: Автореф.дис. ...канд.наук. – Л., 1986.

4. Йонгериус Дж. Социально-эмоциональное развитие детей в системе образования //Социально-эмоциональное развитие ребенка: Материалы международного семинара.

– СПб:РГПУ имени А.И.Герцена, 1999.
– С.18-24.

5. *Маурер А.* Эмоциональная зрелость как критерий готовности к обучению в школе //Диагностика и регуляция эмоциональных состояний. Ч.2. – Одесса, 1990. – С. 67-74.

6. *Мельничук І.В.* Генеза емоційних особливостей у дітей різного віку та статі: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 /Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Карабіна. – Харків, 2003. – 18 с.

7. *Чебикін О.Я., Павлова І.Г.* Становлення емоційної зрілості у

підлітковому та юнацькому віці //Наука і освіта. – Одеса, 2005. - №5-6. – С. 180-186.

8. *Чебыкин А.Я.* Диагностика социально-психологических особенностей эмоциональной сферы личности. // Эмоциональная регуляция учебной деятельности. – М.: АН СССР, 1988. – С. 238-244.

9. Gross J., Carstensen L. Emotion and Aging: Experience, Expression, and Control //Psychology and Aeing. -1997. - Vol.12. -No.4. – p.590-619

Подано до редакції 17.05.06

РЕЗЮМЕ

В статті виявлені ознаки «Диагностика эмоциональной зрелости личности» А.Я. Чебыкина. Изучены особенности становления младшего школьного возраста. Представлены результаты апробации эмоциональной зрелости у младших детского варианта методики школьников.

SUMMARY

The author presents some features of emotional maturity of junior pupils, suggests results of approbation of a child-oriented version of the methods “Diagnosis of individual emotional maturity” by A.J.Chebykin, specifies some peculiarities of development of emotional maturity of junior pupils.